

Disperzijske relacije iz nekomutativne geometrije te primjena i učinak na vrijeme dolaska fotona različitih energija

mentor: dr. sc. Anđelo Samsarov¹ student: Lovro Šaravanja²

¹Institut Ruđer Bošković, Zagreb

²Fizički odsjek
Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu

22. siječnja 2024.

Sadržaj

Motivacija

Simetrijska struktura i Hopfova algebra

Drinfel'dovo zakretanje i deformacija

κ -prostorvrijeme, algebra diferencijalnih formi i valna jednažba

Disperzijske relacije i posljedice

Sadržaj

Motivacija

Simetrijska struktura i Hopfova algebra

Drinfel'dovo zakretanje i deformacija

κ -prostorvrijeme, algebra diferencijalnih formi i valna jednačba

Disperzijske relacije i posljedice

Motivacija

Nekomutativnost - geometrija preko algebre glatkih funkcija

$$C^\infty(M) \cong C^\infty(N) \longrightarrow M \cong N$$

Kvantna mehanika (Gelfand-Naimark theorem)

$$[x_i, p_j] = i\hbar\delta_{ij}$$

Nekomutativna geometrija

$$[x^\mu, x^\nu] = \lambda F^{\mu\nu}(x)$$

Sadržaj

Motivacija

Simetrijska struktura i Hopfova algebra

Drinfel'dovo zakretanje i deformacija

κ -prostorvrijeme, algebra diferencijalnih formi i valna jednačba

Disperzijske relacije i posljedice

Simetrijska struktura

Simetrijska struktura - skup transformacija T sa preslikavanjima na tom skupu

$$\Delta(T) = \sum_i T_{(1)}^i \otimes T_{(2)}^i \quad \epsilon(T) \in \mathbb{C} \quad S(T) \in T$$

Akcija \triangleright - djelovanje transformacija na (UA) reprezentaciju R_T

$$T_1 \triangleright T_2 \triangleright f = (T_1 T_2) \triangleright f$$

$$\mathbf{1} \triangleright f = f$$

$$T_1 \triangleright T_2 \triangleright T_3 \triangleright f = (T_1 T_2) \triangleright T_3 \triangleright f = T_1 \triangleright (T_2 T_3) \triangleright f$$

$$T \triangleright fg = (T_{(1)} \triangleright f)(T_{(2)} \triangleright g)$$

$$T \triangleright fgh = T \triangleright (fg)h = T \triangleright f(gh)$$

$$T \triangleright 1f = T \triangleright f1 = T \triangleright f$$

$$T \triangleright 1 = \epsilon(T)$$

$$S(T_{(1)})T_{(2)} = T_{(1)}S(T_{(2)}) = \epsilon(T)\mathbf{1}$$

Univerzalna omotačka algebra $U(\mathfrak{g})$

$$U(\mathfrak{g}) := \text{span}(x_1^{i_1} x_2^{i_2} \dots x_n^{i_n} \mid x_j \in \mathfrak{g}, i_j \in \mathbb{N}_0)$$

$$x_i x_j - x_j x_i = [x_i, x_j] = C_{ijk} x_k$$

Veliki dio informacija o Lievoj grupi sadržan

Pripadna Lieva algebra u potpunosti sadržana te proširena do UA
algebre

Univerzalno svojstvo

Homomorfizam $\phi : \mathfrak{g} \rightarrow \mathcal{A}$ jedinstveno se proširuje na
homomorfizam $\tilde{\phi} : U(\mathfrak{g}) \rightarrow \mathcal{A}$

$U(\mathfrak{g})$ + zahtjevi nad sim. struk. = Hopfova algebra

Hopfova algebra $(H, m, \eta, \Delta, \epsilon, S)$

$$m \circ (m \otimes \text{id}) = m \circ (\text{id} \otimes m)$$

$$m \circ (\eta \otimes \text{id}) = \text{id} = m \circ (\text{id} \otimes \eta)$$

$$(\Delta \otimes \text{id}) \circ \Delta = (\text{id} \otimes \Delta) \circ \Delta$$

$$(\epsilon \otimes \text{id}) \circ \Delta = \text{id} = (\text{id} \otimes \epsilon) \circ \Delta$$

$$m \circ (S \otimes \text{id}) \circ \Delta = \eta \circ \epsilon = m \circ (\text{id} \otimes S) \circ \Delta$$

$$\Delta(ab) = \Delta(a)\Delta(b), \quad \epsilon(ab) = \epsilon(a)\epsilon(b), \quad \Delta(\mathbf{1}) = \mathbf{1} \otimes \mathbf{1}, \quad \epsilon(\mathbf{1}) = 1$$

Kanonska Hopfova algebra na $U(\mathfrak{g})$

$$\Delta(x) = x \otimes \mathbf{1} + \mathbf{1} \otimes x, \quad \epsilon(x) = 0, \quad S(x) = -x, \quad x \in \mathfrak{g}$$

Sadržaj

Motivacija

Simetrijska struktura i Hopfova algebra

Drinfel'dovo zakretanje i deformacija

κ -prostorvrijeme, algebra diferencijalnih formi i valna jednačba

Disperzijske relacije i posljedice

Drinfel'dovo zakretanje

$$(U(\mathfrak{g}), m, \eta, \Delta, \epsilon, S) \longrightarrow (U^{\mathcal{F}}(\mathfrak{g}), m^{\mathcal{F}}, \eta^{\mathcal{F}}, \Delta^{\mathcal{F}}, \epsilon^{\mathcal{F}}, S^{\mathcal{F}})$$

Drinfel'dovo zakretanje dano sa invertibilnim elementom

$$\mathcal{F} = \mathcal{F}_1 \otimes \mathcal{F}_2 \in U^{\mathcal{F}}(\mathfrak{g}) \otimes U^{\mathcal{F}}(\mathfrak{g})$$

$$\Delta^{\mathcal{F}}(x) = \mathcal{F}\Delta(x)\mathcal{F}^{-1} \quad S^{\mathcal{F}}(x) = \mathcal{F}_1 S(\mathcal{F}_2) S(x) S(\mathcal{F}_1'^{-1}) \mathcal{F}_2'^{-1}$$

$$(\mathbf{1} \otimes \mathcal{F})(\text{id} \otimes \Delta)\mathcal{F} = (\mathcal{F} \otimes \mathbf{1})(\Delta \otimes \text{id})\mathcal{F}$$

$$(\text{id} \otimes \epsilon)\mathcal{F} = \mathbf{1} = (\epsilon \otimes \text{id})\mathcal{F}$$

Deformacija reprezentacijskih algebri

$$(\mathcal{A}, \cdot) \longrightarrow (\mathcal{A}^{\mathcal{F}}, \star)$$

Konzistentnost dana sa: $T \triangleright f \star g = (T_{(1)} \triangleright f) \star (T_{(2)} \triangleright g)$

Deformirani produkt

$$f \star g = (\mathcal{F}_1^{-1} \triangleright f) \cdot (\mathcal{F}_2^{-1} \triangleright g)$$

Deformirano djelovanje lin. operatora na \mathcal{A}

$$\Phi^{\mathcal{F}}(f) = \mathcal{F}_{1(1)}^{-1} \triangleright \Phi(S^{\mathcal{F}}(\mathcal{F}_{1(2)}^{-1})\mathcal{F}_2^{-1} \triangleright f))$$

Sadržaj

Motivacija

Simetrijska struktura i Hopfova algebra

Drinfel'dovo zakretanje i deformacija

κ -prostorvrijeme, algebra diferencijalnih formi i valna jednažba

Disperzijske relacije i posljedice

Konformalna algebra

$$[M_{\mu\nu}, M_{\rho\sigma}] = i(\eta_{\mu\sigma}M_{\nu\rho} + \eta_{\nu\rho}M_{\mu\sigma} - \eta_{\mu\rho}M_{\nu\sigma} - \eta_{\nu\sigma}M_{\mu\rho})$$

$$[M_{\mu\nu}, P_{\sigma}] = i(\eta_{\nu\sigma}P_{\mu} - \eta_{\mu\sigma}P_{\nu})$$

$$[M_{\mu\nu}, K_{\sigma}] = i(\eta_{\nu\sigma}K_{\mu} - \eta_{\mu\sigma}K_{\nu})$$

$$[D, P_{\mu}] = iP_{\mu}$$

$$[D, K_{\mu}] = -iK_{\mu}$$

$$[K_{\mu}, P_{\nu}] = 2i(\eta_{\mu\nu}D - M_{\mu\nu})$$

$$M_{\mu\nu} = i(x_{\mu}\partial_{\nu} - x_{\nu}\partial_{\mu})$$

$$P_{\mu} = -i\partial_{\mu}$$

$$K_{\mu} = -i(2x_{\mu}x^{\nu}\partial_{\nu} - x_{\nu}x^{\nu}\partial_{\mu})$$

$$D = -ix^{\mu}\partial_{\mu}$$

$$[x^0, x^j] = \frac{i}{\kappa} x^j \qquad [x^i, x^j] = 0$$

Algebra glatkih funkcija $C^\infty(M)$ na prostorvremenu deformirana Drinfel'dovi zakretanjem

$$\mathcal{F} = \exp(-iD \otimes \ln(1 + \frac{1}{\kappa} P_0))$$

$$\begin{aligned} \mathcal{F}^{-1} &= \exp(iD \otimes \ln(1 + \frac{1}{\kappa} P_0)) \\ &= \sum_{n=0}^{\infty} \frac{1}{n!} [iD(iD - 1) \dots (iD - n + 1)] \otimes \left(\frac{1}{\kappa} P_0\right)^n \\ &= 1 \otimes 1 + x^\mu \partial_\mu \otimes \frac{-i}{\kappa} \partial_0 + \dots \end{aligned}$$

Prezentacija računa

$$x^0 \star x^i = x^0 x^i + (x^\mu \partial_\mu x^0) \left(\frac{-i}{\kappa} \partial_0 x^i \right) + \dots = x^0 x^i$$

$$x^i \star x^0 = x^i x^0 + (x^\mu \partial_\mu x^i) \left(\frac{-i}{\kappa} \partial_0 x^0 \right) + \dots = x^0 x^i - \frac{i}{\kappa} x^i + \dots$$

Zbog toga što je $\mathcal{F}_2^{-1} \sim P_0 \sim \partial_0$ sve prostornolike funkcije komutiraju.

Deformirana algebra diferencijalnih formi $\Omega^{\mathcal{F}}$

$(\Omega, \wedge, *, d)$ pri čemu (Ω, \wedge) čini UA algebru dok su d i $*$ lin. operatori koji se mogu definirati djelovanjem na r -formu:

$$\omega = \frac{1}{r!} \omega_{\mu_1 \mu_2 \dots \mu_r} dx^{\mu_1} \wedge dx^{\mu_2} \wedge \dots \wedge dx^{\mu_r} \in \Omega_r$$

$$d\omega = \frac{1}{r!} \partial_\nu \omega_{\mu_1 \mu_2 \dots \mu_r} dx^\nu \wedge dx^{\mu_1} \wedge dx^{\mu_2} \wedge \dots \wedge dx^{\mu_r} \in \Omega_{r+1}$$

$$*\omega = \frac{\sqrt{|g|}}{r!(m-r)!} \omega_{\mu_1 \mu_2 \dots \mu_r} \epsilon^{\mu_1 \mu_2 \dots \mu_r \nu_{r+1} \dots \nu_m} dx^{\nu_{r+1}} \wedge \dots \wedge dx^{\nu_m} \in \Omega_{m-r}$$

Deformacija se provodi ranije definiranim postupkom čime se dobiva deformirana algebra diferencijalnih formi $(\Omega^{\mathcal{F}}, \wedge_*, *^{\mathcal{F}}, d)$
Podalgebra 0-formi istovjetna algebri funkcija na mnogostrukosti

Valna jednažba

$$\square = (d + *d*)^2 \longrightarrow \square^{\mathcal{F}} = (d + *^{\mathcal{F}}d*^{\mathcal{F}})^2$$

$$\square^{\mathcal{F}}\phi = 0$$

$$\partial_\nu[\sqrt{|g|}g^{\mu\nu}] * (1 - \frac{i}{\kappa}\partial_0)^3 \partial_\mu \phi + \sqrt{|g|}g^{\mu\nu} * \partial_\nu[(1 - \frac{i}{\kappa}\partial_0)^2 \partial_\mu \phi] = 0$$

Također uobičajeno se dodaju članovi koji predstavljaju vezanje sa gravitacijskim poljem tipa $\frac{1}{6}R\phi$, ali ne daju značajan doprinos

Sadržaj

Motivacija

Simetrijska struktura i Hopfova algebra

Drinfel'dovo zakretanje i deformacija

κ -prostorvrijeme, algebra diferencijalnih formi i valna jednačnja

Disperzijske relacije i posljedice

FLRW metrika

Metrika koja je svojstvena prostorvremenu sa homogenom raspodjelom materije - homogenost i izotropnost

Najjednostvaniji slučaj $g_{\mu\nu} = \text{diag}(-1, a(t)^2, a(t)^2, a(t)^2)$

$$H^2 = \left(\frac{\dot{a}}{a}\right)^2 \sim \frac{\ddot{a}}{a}$$

$$R = 6 \left(\frac{\dot{a}^2}{a^2} + \frac{\ddot{a}}{a} \right)$$

H - Hubbleov parametar današnje vrijednosti $\sim 10^{-18} \text{s}^{-1}$

a - parametar skaliranja konvencionalno $a(t_0) = 1$

Apksimacija $\omega \gg H \sim 1/t_0$

Rješavanje jednačbe na FLRW metrici

Nedeformirano rješenje

$$\phi = \frac{1}{a} \exp(ik\eta - i\mathbf{k}\mathbf{x}) \qquad \eta = \int_0^{x^0} \frac{dx'}{a(x')}$$

Ansatz

$$\phi = \frac{1}{a} \exp(ik\eta + \frac{i}{\kappa} F(t) - i\mathbf{k}\mathbf{x}) = \frac{1}{a} \exp(if_{\mathbf{k}}(x^0) - i\mathbf{k}\mathbf{x})$$

dobiva se u prvom redu računa:

$$f_{\mathbf{k}}(x^0) = \int_0^{x^0} \frac{k}{a} \left(1 - \frac{1}{\kappa} \frac{\dot{a}}{a^2} kx' \right) dx'$$

Fizikalne posljedice

Disperzijske relacije

$$\omega_k = \frac{\partial f_k}{\partial x^0} = \frac{k}{a} \left(1 - \frac{1}{\kappa} \frac{\dot{a}}{a^2} k x^0 \right)$$

Brzina valnog paketa

$$\mathbf{v} = \nabla_{\mathbf{k}} \omega_{\mathbf{k}} = \partial_0 \nabla_{\mathbf{k}} f_{\mathbf{k}}(x^0)$$
$$v = \frac{1}{a} \left(1 - \frac{1}{\kappa} \frac{2kx^0 \dot{a}}{a^2} \right)$$

Razlika u vremenu dolaska fotona različitih energija

Put koji foton prijeđe $s = \int_{t_e}^{t_a} v_k(x^0) dx^0$

$$\int_{t_e}^{t_a} \frac{dx}{a} = \int_{t_e}^{t_a + \Delta t} \frac{1}{a} \left(1 - \frac{1}{\kappa} \frac{2kx\dot{a}}{a^2} \right) dx$$

$$\Delta t = \frac{2ka(t_a)}{\kappa} \int_{t_e}^{t_a} \frac{x\dot{a}}{a^3} dx = \{a(t_a) = 1\} = 2\frac{k}{\kappa} \int_{t_e}^{t_a} \frac{x\dot{a}}{a^3} dx$$

Reskaliranje integranda:

$$\int_{t_e}^{t_a} \frac{x\dot{a}}{a^3} dx \sim t_0 \int_0^1 \frac{x\dot{a}(t_0x)}{a(t_0x)^3} dx \sim t_0$$

$$\ln \frac{\Delta t}{s} \sim \ln \frac{k}{\kappa} + \ln \frac{t_0}{s} \sim -5$$